

Hagyományrétegek Juhász Ferenc Tékozló országában

Juhász Ferenc költeménye a szétzúzott szabadság siratója. Pokoljárás az újrakezdés értelméért. Hatalmas látomás, amely túlnő a parasztháború eseményein és az emberi lét egyetemes ellentmondásaival birkózik.

Juhász az élet egyetlen értelmének a szabadságot tekinti (1) s itt eszményéből kisémmizetten, a bujdosó keresztes szenvedéseit vállalva indul el, hogy megtalálja a bemocskolt eszme továbbvitelének hiteles útjait. Töprengései közben a forradalom egészét magába fogadja, bátrakkal és erőtlennel, hősökkel és megalkuvókkal, egyaránt azonosul. A fölkelés igazságának, értelmének keresése inkább világnaggyá növesztett, szubjektumának önvizsgálata.(2)

Tépelődései közben eszménye, példája: Dózsa. Az eszmék etikai hitelének ő az egyedüli őre: katonái a kínzások súlya alatt sorra emberi létük alá hullanak. Tisztasága kivételes. Fegyelme Krisztuséval rokon. Egyedüli támasz, mely végigkíséri a költőt gyötrelmes útján.

*

Juhász Ferenc formai világa titokkal teli. Rendkívülisége olykor szívós ellenkezést vált ki: látomásaiban például az olvasói élményt véli elvészni Nagy Péter, s már-már tudatos kódösítésre gyanakodik. (3) Györe Imre és Diószegi András ítélete is elmarasztaló (4) Többen a formán keresztül támadják A tékozló ország történelemábrázolását, eszmeiségét. (5) Az állhatatos tiltakozás azonban nem oldja föl a gondokat, melyeket Juhász Ferenc formavilága a líraelmélet elé állít.

Bori Imre egyike azon keveseknek, akik következetesen védik a művet. A költőről írt tanulmányában a kivételes formanyelv mögött a kivételes erejű költőiség meghatározó szerepét keresi.(6) Bata Imre is hasonló szemlélettel közelít ehhez a világhoz, amikor a nyelvteremtő erő eredetét kutatja. (7) Kettőjük útmutatásával szeretnénk A tékozló ország filológiai hátterét röviden áttekinteni, műfaji vonásait közelebbről megvizsgálni.

*

A CSELEKMÉNY FORRÁSAI

Juhász Ferenc korabeli irodalmi művekből meríti az eposzi történetet, elsősorban Taurinus István Stauromachiájából. (8) Már a döntő csata helyének jelölése is erre utal:

*...ott a Temesnél táborozik György, kétfalú, kétárkú sánc védi az ottani várat. (Taurinus)
A két folyó is, s ahol összeér a két test boldog ölelésben, ott a vár, a dacos erőd... (Juhász Ferenc)*

Csataképeket idézünk:

*Szólal a trombitaszó, amidőn közelíti Temesvárt Zápolya tábora... (Taurinus)
Dobszó és trombitaszó, tarram-tarram... Vashabú gonoszság kúszik Ulics felé... (Juhász Ferenc)*

*...megfut a győztes pór ki-ki már odafut. hova rémület űzi... (Taurinus)
...futott a paraszt is... egymásra hágott nagy rémületében... (Juhász Ferenc)*

A fentiekben túl Dózsa elfogásának és elpusztításának leírása is a Stauromachiára emlékeztet:

*...rágják, megtépik puszta fogukkal a nyomorult tagokat... (Taurinus)
...Györgyre rohannak, eszik a lábát, marcangolják mint a farkasok... (Juhász Ferenc.)*

Juhász Ferenc nem követi szigorúan a Stauromachia cselekményének rendjét, inkább csak elemeiből merít. Taurinusnál például a keresztesek gyávasága, megfutamodása okozza a paraszthős veszét. Juhász Ferencnél Dózsa magát a szabadságeszmét testesíti meg, elfogásának természetes következménye a sereg széthullása. A harc igazságának átérzése szükségessé teszi a reményvesztés indokolását, az eredeti sorrend fölcserélését.

Taurinus művéből hiányzik Dózsa és Telegdy vitája, Tomori és Bornemissza szerepének említése. Ezek a motívumok alighanem Istvánffy Miklós korabeli krónikájából erednek.(9) A rác vitézzel való párviadal viszont egy újabb forrásból. Szerémi György Emlékiratából származik. (10) Innen a Csákyval folytatott párbeszéd is ezt az emlékirat egyik mondatának pontos átvétele jelzi (*Korpázd ez bestyét*). (11) Az eposz cselekménye nem folytonos. A történeti elemek inkább asszociációk kiindulópontjai, meg-megújuló alkalmak az igazságkeresés elmélyítésére:

*Fejet dárdára tűzik, s három lovas viszi robogva Szegedre Pálfynak .
Beleit megsütik, hogy röhögve velünk azt is megetessék...
Mehalt? És mi, kik ettük húsát, élünk tovább örök iszonyban?
Mert ettem én is, elárulva hitét, s testének minden falatja
égeti szerveim, s megüli szívemet kopáran, mint a láva kihült habja.
Nélküle élhetünk?...*

*A legnagyobb tett: a fegyelem! Ez az erő, a verhetetlenség!
Ezt meg kell tanulni! Hisz az ember nem arra született,
hogy szétlobbanjon vágyai szerint, mint csillag-gőz, vagy
repedt tömlő ezer tűfoknyi vízcsapja. A halál: a szertelenség..*

Másutt érzelmi robbanások forrásai:

*...ettek mellét, térde ikráját, hogy ették bütykös lábát!
Karókon hörgött a haza. Én láttam Gergelyt az utolsó
szívverés után!*

*Csillag-omlás volt, keselyek dáridója, karók nagy napja, ünnepe:
elporlott a gyönyörű, világnagy-csillag, a kísérlet angyala elégett,
a szikla-fergeteg ledőlt...*

Az események átélése olyan hőfokú, hogy szinte lehetetlenné teszi az egyenletes cselekményvezetést. Az epikus karakter vesztesége révén ellenállhatatlan erővel bontakozik ki a líraiság.(12)

EPOSI ELEMEK

A tékozló országban a régi magyar irodalom élménye visszhangzik. Jeremiádok, siratók, zsoldárok, litániák, himnuszok, históriás énekek, korabeli mesterségcsúfoló nóták, virágénekek motívumai, stílushatása. Sűrűn bukkanunk a műben bibliai nyomokra is. (13) A hagyományrétegekkel átszőtt látomásokat, barokk eposz-szerkezet fogja át.

Az *in medias res* induló *invokáció* mindjárt különös. Juhász Ferenc a siratók hangján szólal meg. Fohásza az elsiratottakhoz szól, hosszú, nyújtott mondatai a motívumokat sűrűn ismételik.

*Árva nép, pusztá ország, téged ki fog majd méltón elsiratni?
Galambok, sasok, gödölyék, titeket ki fog elsiratni?
Ó vassal-átvert-szívűek, ki fog titeket elsiratni?
Kő-csülköktől zúzott venyigék, ki tud titeket elsiratni?*

Ez az *invokáció* az emlékéllítés hiányán érzett fájdalmat fokozza föl, így kínál intenzív lírai élményt. Újszerűsége, fokozott érzelmi töltése révén erősebben, mint a barokk eposzok olykor sablonos fohásza.

A hagyományos eposzi *enumeráció* általában a szembenálló erők szemléltetésére hivatott. Juhász művében szerepe is, természete is más. Félelmetes látomás inkább, mely a bujdosóktól, menekülőktől elhagyott táj látványa nyomán épül föl. Látomás a burjánzó állati-növényi létről, mely lassan átszővi, benővi a világot, s az emberi élet emlékeit is kipusztítja. A szabadság megsemmisítésének tragikus távlatai tükröződnek itt. A képeket a lélek mélyéről fölszakadó kiáltások vezetik be:

Íme a pusztulás!... íme a halál... ez lenne a mi sorsunk?...mi a halál elébe loholtunk?...
Hol az ember? A művelő, a gondozó, a rendező okosság...

Miben higgyek még? A szabadság megperzselt, embertől-zabált húsában?
Ember? Ne higgyetek neki. Káromlás, aljasság, neveltség!...

A harc bukása és az eszme beszennyezése súlyos kételyek elé állítja Juhász Ferencet. Az *enumeráció* karakterét, a vívódás határozza meg. A képek mind a költő érvei, ellenérvei nyomán bon-takoznak ki. Tétélek helyett látomások ütköznek össze - a líraiság ezúttal is fokozott.

A költő önnön tipródását úgy oldja föl, hogy vállalja az ember ellentmondásból szőtt lényét. A keresztesek etikai bukása ellenére is megbecsül hősi küzdelmüket. (Az *eposzi csatajelenetek* ábrázolása hűen tükrözi ezt - epikus részletezés helyett forradalom szárnyaló himnuszát halljuk-olvassuk.) A pusztulás rémképeivel szemben a reményt építi föl:

...e mocsárból kihajt, e dús televényből a még kimondhatatlan tisztaság, az emberiség jövője...

Ez az etikai erő, ez a kételyek között kiküzdött hit adja végül az eposz megoldását - *deus ex machinaként* zárva le a vívódásokat:

Ó, ember, a hitedet ne veszítsd el, őrizd meg a lélek nagy hitét!
Ki volna nálad nagyobb, nem lehetsz vágytalan, ne törd a szenvedést.
Ha kell, hát százszor újrakezdjük, vállalva ezt a legszebb küldetést
mert a szabadság a legtöbb, amit adhat önmagának az emberiség!

Az eposzi jellegzetességek köréből a *transzcendencia* is rövid részletezést érdemel. Juhász Ferenc látomásai a mindenséget ölelik föl, a mikro- és makrokozmosz világába egyaránt behatolnak. A létfilozófia síkjára vetített igazságkeresés és a robbanásig szított szenvedély természetéhez simul ez az egyetemesség, mely az ember alatti vegetáció uralmának víziójában különösen erőteljes. A költő sűrűn teremt e rémvilágban mítoszokat. Anyagelvűeket - mint ahogy a Juhász Ferenc-i transzcendencia is materiális. Ezek a mítoszok heves ellenkezést váltanak ki az eposz bírálói körében. Többek között Nagy Péter is könyörtelen: „...szöcske-sáska mitológia alakul ki, amely előtt az olvasó teljesen értetlenül áll. ..”(14) Másutt: „... a költő önmagában felépülő magánmitológiája mindjobbán meg fogja akadályozni, hogy az egész társadalom számára érvényes igazságokat mondjon ki...”(15) Aligha erről van szó. A szigorú szembenézés eszközével épp a mítoszok beteljesülése ellen folyik a küzdelem, az emberért, a megmaradás értelméért, a társadalom számára mindenkor időszerű, létfilozófiai igazságokért.

HAGYOMÁNYRÉTEGEK

Jeremiás siralmainak adaptációja a magyar irodalomban hagyományos, *A tékozló ország* előtt a bibliai szöveget két régi változattal is röviden összevetjük. A reformáció énekköltészetének *Jeremiás próféta könyörgéseiből* című művével, és a tizenöt éves háború *Pusztaság, kárvallás egész Magyarországon* című jeremiádjával.

A reformációs jeremiád a bibliai siralom egyetlen egységét fordítja le, a kegyelmért való imát. A motívumok pontról pontra fedik egymást. Önálló teremtés helyett inkább az eredeti mondatok bővítése a jellemző:

Vizünket pénzért isszuk...

Tűzfánkat áron vesszük... (Bibliai szöveg)

Megszomjúhozván, minden vizünket drága pénzen isszuk...

Nagy fáradsággal begyűjtött fánkat immár áron vesszük... (XVI. századi adaptáció)

A későbbi költemény, a tizenöt éves háború jeremiádjá már személyes többlettel is bír. A „sírás, fohászokodás, keserves óhajlás” itt már intenzív lírai történet. Az Úrral pörlekedő költő önálló eszmei utakat jár be. Az istenhit két rétegre szakad, az Úr „nagy haragja” elől Krisztushoz menekül, „kiált” a próféta, s helyenként a kiszámítottság határait érintve apellál a megváltó emberi vonásaira és emberi könyörületére. A bibliai szöveg egysége fölbomlik, a motívumok új kapcsolatokban bukkanak elő, s az eredetinel hatásosabb megformálást érzékeltetnek.

...megfonnyasztotta testemet és bőrömet, összeroncsolta csontjaimat...

...darabokra vagdalt és elpusztított engem...

Ám, ahogy Jeremiást is, a középkori adaptálókat mindennek előtt a tragikus élmény készíteti a szenvedőkkel való azonosulásra. Juhász Ferenc útja viszont egészen más, ő etikai alapokon azonosul, az élményt ezért inkább fölépíteni igyekszik:

Én csontjaim, ti hasadoztok a küllők közt a tébolyult keréken,

én kezeim, ti vagytok nagy ácsszögekkel a szálkás gerendára szögezve,

én szemhéjam téged gyaláz meg a csont-orrlíkú, sárga madárcsőr csipegetve ,

én lábaim ti száradtok mint tökinda a fehér napsütésben.

Nem az isteni irgalomért vállalja magára a szenvedéseket mint a jeremiádák szerzői, hanem mert az eszméért teljes szívvel harcoló ember erényeit és fölszabadulását, bűneit és bűnhődését egyaránt magáénak érzi. A halál kockázatát is vállaló keresztesek érdemtelen kínjai indítják meg. Jeremiást megidézve ő már vádol:

O, ki tudna jobban sírni mint az ember, aki megmaradt. a tékozlás után... hol az a Jeremiás,

az az egy, aki ürbe süvölti bűnét az úrnak, mert maga is egy rondaság, nyálka, vér. . .

A forma szintjén is jelentősek az eltérések. Jeremiás szikár, kemény szavai, tömör mondatai itt kitágulnak, szélsőséges jelzők, erős érzelmi töltésű szavak tornyosulnak föl. Nem véletlenül választ Juhász Ferenc 19-20-21-22 szótagszámú sorokat. Az érzelmek áradása nyer ebben az archaikus keretben szabadabb, levegősebb formateret.

A költő az alcímben *krónikának* nevezi művét. Alapállása azonban más mint korabeli elődeié. Tinódi Lantos Sebestyén és énekmondó társai áldozatos életüket a vitézek hősi harcának megörökítésére szentelik. A humanista ember természetes igényét teljesítik, a nevek és tettek fönnmaradását ígérik. Szép elégtételükkel a végvári katonák harci kedvét fokozzák, így küzdenek maguk is a magyarság megmaradásáért. Juhász Ferenc viszont ennél is többért, az emberhez méltó megmaradásért vívódik. Krónikája értékkereső utakat bejárva épül föl, s elsősorban belső küzdelmeit tükrözi. . . A históriás énekek stílusörökségét az eposz epikus részleteiben érezzük erőteljesen:

*A szél, a szél karóbavertek hosszú keserves jajgatását hozza,
kerekbetört parasztok csontja hasad a húspan szilánkokra,
harmatos tüskékét hajt a lábszár, mint a rózsafa ága,
vonítanak a keresztrefeszítettek mint a kutyák a holdra.*

A sorok és mondatok összekapcsolásán túl a bokorrim is a középkori krónikákat idézi. Az előadásmód szintén erre emlékeztet: inkább a leírás, mintsem az átélés érvényesül. A versszak azonban így is szuggesztív. A naturalista részletezés körében apró formai érdekesség segíti ezt: az igei állítmány sorról sorra előbbre kerül, végül a negyedik mondat élére áll. Az expresszív szavak és hasonlatok révén olyan erős érzelmi hatás bontakozik ki, mely a korabeli históriás énekekben ismeretlen.

A tékozló ország középső dalbetéte a katolikus liturgiából ismert lorettói *litánia* nyomán épül föl. (16)
Motívumok összevetése is igazolhatja ezt:

*Krisztus anyja... Szepőlötelen szűz anya, Hűséges szűz... Lelkiedény... (Lorettói litánia)
...urunk szülőanyja... Te szepőlötelen szűz... Te hűség csonttornya Könnyeink edénye... (Juhász Ferenc)*

Juhász Ferenc az egyszerű, szelíd költészet világában is otthonos. *A titkos értelmű rózsza és a hajnali csillag* litánia-motívumok összevonása: *Rózsza csillagokból*; az anyaság megfogalmazása: *Termékenység völgye, Jézusunk tömlője, vasderekű tölgye. Isten egy csepp könnye*; az olykor szélsőséges elemekből kristályosuló metaforák egyszerűsége: *Te hűség csonttornya, tisztesség jégorma. Te Salamon lánya, Kristály-méhű bánya* letisztult érzékenységet jelez. *A vakok szemefénye... te galamb epéje* motívumok ellentétes jelentésű és hangulatú szavakat oldanak eggyé, mégis természetesen simulnak a lágyan hullámzó sorokhoz. A zene sajátossága, hogy a hangok esztétikai hatását mindig az adott érzelem és hangulat határozza meg. Ugyanez a háromvonalas bé például mást és mást jelent minden zeneműben. Juhász Ferenc litánia-énekében is mintha ez a törvényszerűség munkálna. A szavak, nem is egy helyen eredeti jelentésüktől megszabadulva formálódnak a hangulat és az érzelem hangsoraivá.

Az eposz utolsó dalbetéte a *késő-középkori mesterségcsúfoló nótákat* idézi föl. Miskolczi Csulyak István költeményeiből szó szerint vesz át motívumokat - ritmusát is innen meríti.(17)

*Lakjatok vígan, igyatok gyakran... De tarcali bort, mézesmáli bort:
Töltsed az pohárt, ne lássunk több kárt... (Miskolczi Csulyak István)*

*Lakjatok bátran, igyatok vígan... Gyócs tarcali bort, mezes mádi bort,
Töltsed az pohárt, ne lássunk több kárt. (Juhász Ferenc)*

*Te keszeg bátya, szálka és szálfa - Eja! Te szagos cídru, terebély ciprus,
megfadgyasodsz majd mint korcsmárosné... (Miskolczi Csulyak István)*

*Rágtatok lombot, mint kecskebakok, most úgy röpdöztök mint sugár fecskék.
Az isten lábát tépíték csőrrel, szárnyatok poros, az csillagfénytől... (Juhász Ferenc)*

A hajdútáncok szilajsága alapvető élmény itt. Elsősorban a ritmus révén érezzük ezt. A rímek megtörése és az enklitikák (az csillagfénytől, most úgy röpdöztök... pl.) az archaikus hatás újabb őrei. Juhász Ferenc művében ez a dalbetét a döntő csata előtti feszültséget oldja föl. Innen játékossága, melyet a forma szintjén a régi és modern motívumok merész váltogatása is tükröz.

A középkori *himnuszok* rendre a megénekelt hősök erényeit fokozzák föl. Juhász Ferenc gyökereiben újítja meg ezt a hagyományt, legföljebb apró rekvizitumokat őriz meg, fölkiáltásokat, ünnepélyes jelzőket. A tágabb és szűkebb lét valódi értékeit keresve himnusza a fölismerések nyomán szárnyal föl:

*Ó, te az élet tábora, együtt a bűn és tisztaság... Ó ez a szövetség! Az egymást kiegészítő árulás-hűség...
Ó...az ember: a valóság megfogalmazója, a halál szügyébe vert dárda...*

Az emelkedettség, a pátosz magában rejtje a hangvételt indokoló okokat, máskor az értelmező szerepét vállaló tényszerű meghatározásokat (*egymást kiegészítő árulás-hűség pl.*) a líra logikai lapozását.

*

Juhász Ferenc történelmi témához illő, adekvát formai hagyományt keres a régiségben. Számára az idő és a tér totális, természetesen fordul hát a barokk eposz műfajához. Mivel műve lírai monológ, az eredeti elemek veszítenek epikus karakterükből. A késő-középkori költői hagyomány köréből elsősorban az egyes rétegek stílusbeli jellegzetességeit őrzi meg. Az eredeti költői magatartást azonban újjaalakítja, gazdagítja. Eposzának legrégebb örökségét, a bibliát, következetesen irodalmi alkotásként kezeli. Maga is Jézus életművének követője, a szegények testvére. Bűneik vonják önvizsgálata keresztjére, s a megmaradók erkölcsi megváltásáért jár kálváriát mikor a harc igazságán és az újrakezdés értelmén vívódik.

Többen fölhívják a figyelmet *A tékozló ország* aktuális vonásaira. (18) *Az Új versek* és a *Sántha család* után ez az eposz éles fordulatot jelent a költő pályáján. Juhász Ferencet a történelem éppúgy próbatétel elé állította, mint árva hőseit. A riasztó világ mélységeibe azért szállt, hogy kételyeit alaposabban tisztázza, reményeit megvédje. E küzdelme nem ért véget *A tékozló ország* megírásával. Ma is folyik tovább (egyre egyetemesebb síkokon) a létezés értelméért, a szabadság kibontakozásáért, az emberi méltóságért. Legújabb művei - köztük *A halottak királya* is - jelzik, hogy kész harcot kezdeni ma is mindennel, ami emberellenes. (1974.)

JEGYZETEK

1. Mit tehet a költő, Bp. 1967. 195.
2. Önnön nézetéhez hűen: „... ne a tárgyiaságot tanuljuk meg... a magunk szubjektivitását... növezzük világnaggyá...” (I. m. 117.)
3. „... az ember elvesz a szerkezet bonyolultságában” - írja. Másutt kíméletlen: „... mintha a képmágia útjára térne, s a buján sorjázó szavak es képek mákonyával akarná azt kifejezni, átadni az olvasónak, amelynek közvetlen, világos kifejezésére, úgy látszik, nem érzi magát elég erősnek.” (A tékozló költő, Csillag. 1954: 2403, 2406.)
4. „...Juhász újabb költészete nagyon is hasonlít egy ember előtti vagy ember utáni östelevényhez, és kevéssé egy emberi világ költői ábrázolásához” (Győre Imre: *Út és útvesztő; Élet és Irodalom*, 1957. 11. 3.) „... az ember, a nép arcukat tükröző realista képek helyett irreális szimbolikába hajló, kusza, kaotikus versszakokat tud csak írni...” (Diószegi András: *A tékozló ország. Társadalmi Szemle*, 1954. 4. 189.)
5. Diószegi különösen élesen: „Szemléletét egy mai keletű szubjektív természetű világnézeti megzavarodottság formálja.” (I. m. 188.)
6. „Nincs más vezetője csak a látomás, a felidézés heve, a robbanásig hevített asszociációs indulat.” (Két költőről, N.S., 1967. 56.)
7. Ívelő pályák. Bp. 1964. 248-50.
8. Geréb László fordítása nyomán. Megjelent: *A magyar parasztháborúk irodalma*, Bp. 1950.
9. A parasztháború irodalmát tanulmányozva legalábbis nem akadunk más forrásra. Istvánffy Miklós: *Magyarország történetének 34 könyvéből* (szöveget Geréb László közli: i. m. 200-2).
10. Szerémi György Emlékirata Magyarország romlásáról (i. m. 238).
11. I. m. 237.
12. Bori Imre megfigyelése szerint „a történelem lírai értelmezéséről és átfestéséről van szó itt” (i. m. 54.) Mások is inkább lírainak érzik a művet, mint epikainak. Diószegi András élménye: Juhász Ferenc eposzát „hatalmas epikába oltott lírai költeménnyé, valóságos lírai monológga duzzasztja” (i. m. 189.) Szeretnénk utalni a költő véleményére: művét líraivá teszi legbelső én-centrikussága, gondolati szerkezete, és az egész hosszú versen végig-erjedő mámorossága” (i. m. 192.)
13. Sorozatosak pl. a Krisztusra való utalások. Dózsa sorsa is Jézuséra emlékeztet. Jeremiás próféta könyörgéseiből több motívumot merít a költő (később idézni fogjuk ezeket.)
14. I. m. 2411.
15. U. o. 2414.
16. Ritmusa újabb forrásra, Lancsics Bonifác, pannonhalmi bencés barát A boldog szűz Máriához c. énekére emlékeztet. A külső forma is hasonló; a refrént mindkét műben két különálló sor alkotja (Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból, Bp. 1966. 11. 685-6.) Rövid szövegösszevetés: Isten palotája, ékesség vizsgálja, szépség arany-ága, alabástrom ágya, Mária segíts, Mária segíts, (A tékozló ország). Boldog Asszony anyánk, Régi nagy patrónánk, Nagy inségben lévén, így szólít meg hazánk: Magyarországról, romlott hazánkról. Ne felejtkezzél el, szegény magyarokról! (A boldog szűz Máriához)
17. Régi Magyar Költők Tára, Bp. 1953. II. 9, és 21 szám.
18. Bori Imre szerint a „kor, a személyi kultusz felvetette társadalmi jelenségek bölcséleti kihangzású kérdéseivel birkózik a költő (i. m. 55.) Pók Lajos véleménye: „Juhász Ferencet az ötvenes évek elején a szocializmust kísérő visszás, tragikus jelenségek buktatták menekülő mozdulatként az elátkozottság csipkerózsika-bozontjába” (Uo. 62). Egyik egyetemi tankönyvünkben a következőket olvashatjuk: „Dózsa-eposzára a népi küzdelem aktuálisan értelmezett tragédiája vet árnyékot” (A magyar irodalom története 1905-től napjainkig, Bp. 1971. 792.)